

İKİV DEĞERLENDİRME NOTU

İRAN'IN NÜKLEER DOSYASINDA TARİHİ
UZLAŞI

Yeliz ŞAHİN
İKİV Uzmanı

İKTİSADİ KALKINMA VAKFI

İRAN'IN NÜKLEER DOSYASINDA TARİHİ UZLAŞI

26 Mart-2 Nisan 2015 tarihleri arasında İran ile BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve Almanya'dan oluşan P5+1 (veya AB leksikonundaki karşılığıyla EU3+3) arasında Lozan'da gerçekleştirilen çetin müzakerelerde İran'ın nükleer dosyasına ilişkin tarihi bir siyasi uzlaşma sağlandı. Siyasi ve diplomatik bir başarı olarak nitelendirilen söz konusu uzlaşma, Haziran ayı sonuna kadar nihai anlaşmaya varılacağı yönündeki umutları da artırdı. 2 Nisan'da üzerinde siyasi uzlaşma sağlanan çerçeve anlaşma (*Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action Regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program- JCPoA*), planlandığı gibi Haziran ayı sonuna kadar nihai anlaşmaya çevrilebilirse İran'ın nükleer dosyasına ilişkin yıllar süren anlaşmazlığı sonlandırmakla kalmayıp, uluslararası sistemden tecrit edilmiş durumda olan İran'ın uluslararası camiaya yeniden entegre olmasını sağlayacak. Uluslararası yaptırımlar nedeniyle zor günler geçiren İran ekonomisinin de küresel ticaret sistemine entegrasyonu mümkün olacak. Böylece, Orta Doğu'da güvenliğin sağlanması yolunda da önemli bir adım atılmış olacak.

Lozan'daki müzakerelerin tamamlanmasının ardından çekilen aile fotoğrafı, 2 Nisan 2015 (fotoğraf: Avrupa Komisyonu)

ANLAŞMA HAKKINDA BİLİNMESİ GEREKENLER

Lozan'da varılan siyasi çerçeve¹; İran'ın santrifüj sayısı, nükleer reaktör çeşidi ve uranyum zenginleştirme düzeyi ile miktarına önemli kısıtlamalar getiriyor. İran'ın yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin izlenmesi için de katı standartlar belirliyor. Yaptırımların esnetilmesi konusunda ise Tahran'ın çerçeve anlaşmadaki yükümlülüklerine uyduğunun teyit edilmesiyle birlikte İran'ın nükleer programı dolayısıyla tabi olduğu ekonomik yaptırımların kaldırılmasının mümkün olacağı belirtiliyor. Uzmanlara göre Lozan'da varılan anlaşma beklenilenden daha fazla ayrıntı içermesiyle dikkat çekiyor². Anlaşmanın ana hatları şu şekilde:

- **Zenginleştirme faaliyetleri**

İran'ın santrifüjlerini üçte iki oranında azaltması öngörülüyor. Mevcut sayısı 19 bin olan santrifüjlerin 6.104 seviyesine indirilerek, bunların yalnızca 5.060 adedi Natanz nükleer tesisinde 10 yıl süreyle uranyum zenginleştirmek için kullanılabilir. Santrifüjlerin tümü "IR-1" tabir edilen birinci nesil santrifüjlerden oluşacak, daha gelişmiş modeller kullanılamayacak. İran'ın uranyum zenginleştirme düzeyi 15 yıl süreyle yüzde 3,67'nin üzerine çıkmayacak. Bu miktar, nükleer silahlarda kullanılacak düzeyin oldukça altında, ancak nükleer enerji santrallerinde kullanım için yeterli. Burada bir parantez açmakta yarar var; nükleer silah yapımında kullanılabilir uranyum (*weapons-grade uranium* – WGU) elde etmek için, uranyumun kararsız olan U-235 izotopunun santrifüjlerde yüzde 90 düzeyinde zenginleştirilmesi gerekiyor. Uzmanlara göre, uranyumu yüzde 20 civarında zenginleştirdikten sonra nükleer silah üretimi için gerekli olan yüzde 90 oranına ulaşmak kolay. Bu nedenle zenginleştirme düzeyinin sınırlandırılması önem taşıyor.

Anlaşma uyarınca İran'ın hâlihazırda 10 bin kg olan uranyum stoku azaltılacak ve İran, 15 yıl süreyle yüzde 3,67 oranında 300 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum (LEU) bulundurabilecek. Bu, İran'ın LEU stokunun yüzde 97'sini gözden çıkardığı anlamına geliyor. Ayrıca İran'da 15 yıl süreyle uranyum zenginleştirme faaliyetleri için yeni tesis kurulamayacak.

P5+1 ülkelerinin zenginleştirme faaliyetlerini kısıtlamaktaki amacı, İran'ın nükleer silah yapımında kullanılacak düzeyde yüksek düzey zenginleştirilmiş uranyum (HEU) bulundurmasını zorlaştırmak ve engellemek. Kasım 2013'te Cenevre'de varılan geçici anlaşma sonucu İran yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş uranyum stoklarını imha etmişti.

¹ US Department of State, "Parameters for a Joint Comprehensive Plan of Action regarding the Islamic Republic of Iran's Nuclear Program", 2 Nisan 2015,

<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2015/04/240170.htm>. Erişim tarihi: 12.04.2015.

² "Iran Deal: Better than expected", *The Economist*, 2 Nisan 2015,

<http://www.economist.com/node/21647808>. Erişim tarihi: 12.04.2015.

Anlaşmaya göre, İran'ın nükleer silahta kullanılabilir miktarda fisil madde (*fissile material*) üretme kabiliyetine ulaşma süresi (*breakout time*) 2-3 ay iken, bu sürenin en az 1 yıla uzatılması ve 10 yıl boyunca bu seviyede kalması öngörülmüyor.

İran'ın uluslararası camiadan uzun süredir gizlediği belirtilen ve 2009 yılında ortaya çıkan yeraltındaki Fordo nükleer tesisi, 15 yıl süreyle uranyum zenginleştirmede ve buna ilişkin Ar-Ge faaliyetlerinde kullanılmayacak. Tesis, barışçıl faaliyetlerde kullanılmak üzere bir nükleer fizik, teknoloji ve araştırma tesisine dönüştürülecek. Tesisteki santrifüjlerin ve ilgili altyapının üçte ikisi ortadan kaldırılırken, geri kalanlar uranyum zenginleştirmede kullanılmayacak. Tüm altyapı ile santrifüjler Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (UAEK) gözetimine verilecek. Tesiste, fisil maddesi de bulundurulamayacak.

Ülkedeki en önemli nükleer tesis olan Natanz nükleer tesisinde, 10 yıl süreyle yalnızca IR-1 cinsi santrifüjlerle zenginleştirme yapılabilecek, daha gelişmiş modellerden 1.000 adet IR-2M cinsi santrifüj 10 yıl süreyle UAEK'nın gözetimine bırakılırken, aynı süre zarfında IR-2, IR-4, IR-2, IR-4, IR-5, IR-6, veya IR-8 gibi daha üst model santrifüjler uranyum zenginleştirmede kullanılmayacak.

İnşasının tamamlanması halinde, yılda 2-3 nükleer silahta kullanıma yetecek kadar plütonyum üretebilecek kapasiteye sahip olduğu gerekçesiyle endişeye neden olan Arak Ağır Su Reaktörü'nün ise siyasi uzlaşmaya göre, barışçıl nükleer araştırmaları destekleyecek şekilde yeniden dizayn ve inşa edilmesi öngörülmüyor. Reaktörün nükleer silah kullanımına elverişli plütonyum üretme kapasitesine sahip ana gövdesi imha edilerek, ülkeden çıkarılacak. Böylece İran'ın olası bir plütonyum bombası üretmesi de engellenmiş oluyor. Bunun yanında anlaşmaya göre, İran reaktörde kullanılan tüm yakıtın ülkeden çıkarılması ve bundan sonra kullanılmış nükleer yakıtın yeniden işleme sokulmaması taahhüdünde bulunuyor. Ülkede 15 yıl süreyle ağır su reaktörü inşa edilmesi de yasaklanıyor.

- **Denetim**

P5+1 ile İran arasında varılan uzlaşma uyarınca, Tahran'ın UAEK denetçilerine şüpheli gördükleri nükleer tesisleri denetleme yetkisi vermesi öngörülmüyor. Tahran'ın UAEK'nın Ek Protokolü'nü uygulama taahhüdünde bulunması ise UAEK'ya nükleer programa ilişkin daha fazla bilgiye erişim imkânı sağlayacak.

- **Yaptırımlar**

Yaptırımların İran ekonomisine maliyeti oldukça ağır. Yaptırımların ülke GSYİH'sine etkisinin yüzde 20 düzeyinde olduğu tahmin ediliyor³. Son dönemde İran riyalinin değer

³ Bijan Khajepour, "How the nuclear deal will help Iran's economy", *Al Monitor*, 10 Nisan 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/04/economic-impact-iran-nuclear-deal.html#>. Erişim tarihi: 12.04.2015.

kaybetmesi, enflasyondaki artış ve petrol fiyatlarında düşüş, İran ekonomisini kötü yönde etkiledi. 2012-2013 döneminde daralan İran ekonomisi, toparlanmaya başlamışsa da yüksek işsizlik oranı, yüzde 15 oranında enflasyon ve yaptırımların etkili olduğu alanlarda yolsuzluğun yaygın olması kronikleşmiş problemler olarak öne çıkıyor.

İran'ın nükleer programı ile ilgili olarak tabii olduğu yaptırımların kaldırılmasında uygulanacak takvim, İran ile P5+1 arasındaki ayrılıkların en belirgin olduğu alan olarak öne çıkmaktaydı. Tahran, yaptırımların anlaşmaya varılır varılmaz kaldırılmasını talep ederken, P5+1 grubu ise yaptırımların askıya alınması veya kaldırılmasının kademeli olarak gerçekleştirilmesi gerektiği görüşünde. ABD ve Avrupalı ortakları yaptırımların kaldırılmasının İran'ın nükleer dosyaya ilişkin endişeleri gidermesi ve UAEK tarafından İran'ın yükümlülüklerini yeterli düzeyde yerine getirdiğinin teyit edilmesine bağlı olarak takvime bağlanması gerektiğini savunuyor. Bunun yanında tarafların "yaptırımların gevşetilmesi"nden (*sanctions relief*) çıkardıkları anlam da farklılık gösteriyor. Tahran'a göre bu, yaptırımların tamamıyla kaldırılması anlamına gelirken, Vaşington başta olmak üzere P5+1'e göre yaptırımların kaldırılması değil, ancak askıya alınması söz konusu olabilecek.

Lozan'da uzlaşmaya varılmasının ardından ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bilgi notu ile İran Hükümeti tarafından yayımlanan bilgi notu karşılaştırıldığında, taraflar arasında konuya ilişkin ayrılıkların güncelliğini koruduğu görülüyor⁴. Tahran tarafından yayımlanan açıklamada, anlaşmanın uygulanmaya başlamasıyla birlikte BM Güvenlik Konseyi'nin nükleer programa ilişkin tüm kararlarının ve AB'nin uyguladığı çok taraflı yaptırımlar ile ABD'nin tek taraflı yaptırımlarının kaldırılacağı belirtiliyor. Buna karşılık, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan bilgi notunda, ABD ve AB tarafından uygulanan yaptırımların ancak UAEK'nın Tahran'ın nükleer programa ilişkin taahhütlerini yeterli düzeyde yerine getirdiğini teyit etmesinin ardından askıya alınabileceği ortaya koyuluyor.

NÜKLEER UZLAŞI ORTA DOĞU İÇİN NE ANLAMA GELİYOR?

Anlaşmanın uygulanması ve İran'ın nükleer silah geliştirmesinin önüne geçilmesi, bölgede nükleer silahların yayılmasının önlenmesi için kilit öneme sahip. Böylece, nükleer silahtan arındırılmış Orta Doğu vizyonu yolunda büyük bir adım atılmış olacak ve bölgedeki aktörler arasında muhtemel bir nükleer silahlanma yarışının önüne geçilecek.

İran ile P5+1 arasında nükleer programa ilişkin sağlanan uzlaşının bölgedeki güvenlik mimarisi açısından ne gibi etkileri olacağı konusunda birçok farklı görüş bulunuyor. Bu konuda birbirine zıt iki görüşün varlığından söz etmek mümkün. Birinci görüşe göre,

⁴Shahir Shahid Saless, "Differences emerge in US, Iran interpretations of nuclear deal", *Al Monitor*, 8 Nisan 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/04/iran-lausanne-differences-joint-statements.html>. Erişim tarihi: 12.04.2015.

nükleer dosya üzerindeki anlaşma, İran'ın uluslararası camiaya geri dönmesi ve Orta Doğu'da daha sorumlu bir aktör gibi davranması için bir fırsat sunuyor. Buna göre, nükleer program üzerinde uzlaşma sağlanması İran-Batı yakınlaşmasına zemin hazırlayacak ve Tahran'ın Suriye ve Yemen'deki krizlerin aşılmasında kilit bir görev üstlenmesi mümkün olabilecektir.

Bir diğer görüşse göre ise nükleer dosya üzerinde anlaşmaya varılması ve buna bağlı olarak İran'ın tabii olduğu uluslararası yaptırımların sona ermesi, İran'ın daha iddialı bir dış politika izlemesine yol açabilir. Uluslararası yaptırımların kaldırılması, İran ekonomisinin toparlanmasına imkân sağlarken, ekonomik açıdan güçlü bir İran'ın bölgede daha ayrıştırıcı ve mezhepçi politikalar izlemesine zemin hazırlayacaktır.

İran'ın Orta Doğu'da barış ve güvenliğin sağlanmasına destek olabilmesi için anlaşmanın müşterek dış politika konularında güçlendirilmiş diyalog ile desteklenmesi önem taşıyor. Buna karşılık, kısa vadede İran'ın bölgesel konularda daha uzlaşmacı davranacağını beklemek oldukça iyimser bir senaryo olacaktır. Bilindiği üzere, Suriye'de Esad rejimini destekleyen İran, Irak'ta Şiileri desteklerken Lübnan ve Yemen'de de etkin bir güç konumunda. Anlaşma, ancak Tahran'ın mezhepçi tutumundan vazgeçmesi ve bunu anlamlı dış politika seçimleriyle desteklemesi halinde, İran'ın bölgede sorumlu bir aktör olarak uluslararası camiaya yeniden entegre olmasına katkıda bulunabilir.

NÜKLEER UZLAŞININ TÜRKİYE'YE OLASI ETKİLERİ

Bölgede iki önemli aktör olan Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler, işbirliği ve rekabet arasında gidip geliyor. Çoğumuzun tarih kitaplarından hatırlayacağı gibi, iki ülke arasındaki sınır 17'nci yüzyıla (1639 Kasr-ı Şirin Anlaşması) dayanıyor ve bu dönemden beri Orta Doğu'daki en istikrarlı sınır olma özelliğine sahip. İki ülke arasında son dönemde bölgesel konularda yüz üstüne çıkan ayrılıklara rağmen, önemli ekonomik ve enerji bağlarının varlığından söz etmek mümkün. Her ne kadar Suriye'deki iç savaş ve Yemen'deki kriz bağlamında olduğu gibi Türkiye ile İran bazı bölgesel konularda birbirine zıt dış politika tercihleri izleseler de, bu görüş ayrılıklarına rağmen Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler oldukça iyi seyrediyor. 2014 yılında iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin kurulması ile ilişkiler yeni bir boyut kazandı.

Mart sonunda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Yemen'de Husileri destekleyen İran'ı eleştiren sözleri, Tahran-Ankara hattında gerginliğe yol açsa da Cumhurbaşkanı'nın nükleer uzlaşmadan yalnızca birkaç gün sonra gerçekleştirdiği Tahran ziyaretinde iki ülke arasında gündemde ticari ilişkiler vardı. Ruhani-Erdoğan görüşmesinde İran ile Türkiye arasında 2014 yılında 14 milyar dolar düzeyinde

kaydedilen ticaret hacminin önümüzdeki yıla kadar 30 milyar dolara çıkarılması hedefi konuldu ve eğitim, sağlık ve çevre konularında bir dizi anlaşma imzalandı⁵.

Türkiye İran'ın nükleer programına diplomatik bir çözüm bulunmasını destekliyor. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da nükleer uzlaşmanın ardından yaptığı açıklamada, anlaşmayı memnuniyetle karşıladığını belirtirken, Lozan'da varılan anlaşmanın 2010 yılında Türkiye ve Brezilya tarafından sunulan girişimin gerisinde kaldığını belirtti⁶. Hatırlanacağı üzere Türkiye, Brezilya ile birlikte Mayıs 2010'da İran'ın nükleer programı konusunda uranyum takasını öngören bir girişimde bulunmuştu. Her ne kadar söz konusu girişim BMGK'de destek görmese de Türkiye'nin bir dönem uluslararası camia ile İran arasında arabuluculuk yaptığını hatırlamakta yarar var.

Türkiye açısından İran ile P5+1 arasında nihai anlaşmaya varılması gerek bölgede güvenliğin artırılmasına sağlayacağı katkılar gerekse ekonomik getirileri açısından önem taşıyor.

Ekonomik bakımdan nihai anlaşmaya varılması halinde yaptırımların kaldırılmasının kısa vadede Türkiye'ye ticari ve ekonomik anlamda büyük bir potansiyel sunduğunu belirtmek gerekiyor. Bilindiği üzere, uluslararası yaptırımlar ve ambargolar nedeniyle Türkiye ile İran arasında ticaret potansiyelini açığa çıkarabilmiş değil.

Güvenlik perspektifinden bakıldığında ise anlaşmaya varılması, nükleer yayılmanın önlenmesine ve Orta Doğu'da güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunacak.

Uzmanlara göre nükleer anlaşma, Türkiye için fırsatları olduğu gibi bazı riskleri de beraberinde getiriyor. Nihai anlaşmaya varılması ve İran ile Batı arasında olası bir yakınlaşmanın söz konusu olması halinde, bölgede dengeler İran lehine değişecek. Bu senaryonun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini öngörmek zor. Bunun için yukarıda da belirtildiği gibi öncelikle nihai anlaşmaya varılması ve İran'ın bölgesel sorunlara yaklaşımını daha anlamlı dış politika tercihleri ile desteklemesi gerekiyor. Ancak bu senaryonun gerçekleşmesi halinde, bölgede Türkiye'nin de aralarında bulunduğu aktörler ile İran arasında başat güç olmak için rekabetin artacağını öngörmek güç değil.

⁵ "İran ve Türkiye'den işbirliği mesajları", *Deutsche Welle Türkçe*, 7 Nisan 2015, <http://www.dw.de/iran-ve-t%C3%BCrkiyeden-i%C5%9Fbirli%C4%9Fi-mesajlar%C4%B1/a-18365569>. Erişim tarihi: 12 Nisan 2015.

⁶ "Türkiye: İran'la nükleer anlaşmayı olumlu buluyoruz", *Hürriyet*, 3 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28635202.asp>. Erişim tarihi: 12 Nisan 2015.